

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕФОРМАЦІЙНИХ ТЕЧІЙ В ЗЕМЛЯХ КОРОНИ ЧЕСЬКОЇ НА ПОЧАТКУ XVI СТ.

На початку XVI ст. в чеських землях крім католицького напрямку віровчення почали формуватися такі реформовані християнські напрями як: утраквізм, «Община братська», староутраквізм та новоутраквізм. В даній статті розглянуто основні принципи розвитку та співіснування реформаційних течій в землях Корони чеської.

Ключові слова: католицька церква, утраквізм, конфесія, реформація, святе причастя.

В начале XVI в. в чешских землях кроме католического направления вероучения начали формироваться и такие реформированные христианские направления как: утраквисты, «Община братская», староутраквисты и новоутраквисты. В данной статье рассмотрены основные принципы развития и сосуществования реформационных течений в землях Короны чешской.

Ключевые слова: католическая церковь, утраквизм, конфессия, реформация, святое причастие.

At the beginning of the sixteenth century in the Czech Land except the catholic direction began to be formed and such reformed Christian directions as: utraquism, «Community is brotherly», old type of utraquism and new type of utraquism. The principles of development and coexistence of the reformation movement in the Czech Crown Land are shown in a given article.

Key words: the catholic church, utraquism, confession, reformation, Holy Communion.

Церква в пізньому середньовіччі і ранньому новому часі відіграла значну роль в суспільстві не лише через віру, тобто релігійне переконання індивідуумів, але ще й тому, що вона була елементом формування культурних і суспільних норм. На початку XVI ст. в землях Корони чеської церква почала все більше відігравати й політичну роль, оскільки в руках правлячої еліти вона стала ідейним знаряддям для втілення в життя їх задумів і амбіцій. Це стосується як католицької церкви, яка в ході відомого Тридентського Собору (1545-1563 рр.) виробила програму католицької реформації, так і реформованих конфесій. В XVI ст. християнська Європа переживала в конфесійному житті фундаментальні, до цього часу небачені зміни, які виразно проявились і в історичному розвитку земель Чеського королівства. В цей період європейські країни опинились у вирі конфліктів різного характеру. Один із них був викликаний невтішною релігійною ситуацією, коли прихильники реформування католицької церкви вийшли за мури храмів, на площі міст, до дворянських і королівських палаців. Другий конфлікт був викликаний боротьбою станів за свої привілеї проти королівської влади, що робила перші кроки до абсолютної влади, абсолютизму. Ця боротьба яка проходила у площині релігійних постулатів, насправді була політичною боротьбою.

У вітчизняній історіографії дана проблематика залишається мало дослідженою. Історію перед-

реформаційного періоду та питання релігійної різноманітності в землях Корони чеської, досить широко висвітлили в своїх працях такі чеські дослідники як: засновник чеської історіографії Ф. Палацький [7], секретар пражського магістрату Сікст з Оттесдорфа [2], Й. Яначек [10], Ф. Бартош [3, 4]. Метою даного дослідження є висвітлення конфесійної ситуації в землях Корони чеської на початку XVI ст. Основними завданнями даної роботи є: розкрити та показати основні принципи співіснування декількох релігійних течій в землях Корони чеської; вказати на їх відмінності у віровченні та церковних традиціях; розкрити питання релігійної ситуації в землях Чеської корони – Сілезії та Лужицях.

На початку XVI ст. в період, коли в інших частинах центральної Європи лише починалась боротьба стосовно реформи католицької церкви, в Чехії та Моравії співіснування декількох християнських церков було основним принципом релігійного життя. Ці землі Корони чеської (Чехія, Моравія, Сілезія, Верхні і Нижні Лужиці) були єдиною частиною християнського світу, де офіційно на державному рівні визнано конфесійну толерантність між католицькою церквою і гуситським утраквізмом [1]. Інша частина християнського світу, яка в середньовіччі була розділена на церкву західну (римокатолицьку) та східну (православну), відстоювала єдність церков, тому й не дивно, що відхилення у віровченні в західній та східній церквах переслі-

дувались як ересь. Тутешня конфесійна ситуація була своєрідною мозаїкою, представники якої по-різному бачили себе частиною європейської реформації, лютеранської або кальвіністської, але в той же час добре пам'ятали про свою столітню гуситську традицію реформованої церкви. Різноманітність конфесій в чеських землях була обумовлена довготривалим відносно мирним співіснуванням двох головних релігійних спільнот: католиків і гуситів-чашників або утраквістів, юридично закріпленим в угоді компактат*, підписаній в 1436 р. в м. Їглаві між делегацією Базельського католицького собору і гуситською Чехією. Утраквістам було дозволено прийняття причастя всім вірниками з чаші «хлібом та вином» (рівність всіх вірників); покарання всіх за смертні та інші гріхи (тобто рівність перед законом Божим); свободу проповіді слова Божого (власне, свобода слова); заборона участі священнослужителів у світській владі, а також володіння маєтками. І хоча домовленість про мирне співіснування двох конфесій, католиків і гуситів-утраквістів папа Пій II в 1462 р. оголосив недійсною, вважав утраквізм формою ересі, в Чеському королівстві компактати все ще визнавалися на рівні земельного закону, який не міг бути відмінений або визнаний недійсним будь-яким рішенням зовнішньої сили: імператором або папою. Їх дієвість в практиці щоденного життя була знову підтверджена конфесійним Кутногорським миром з 1485 р., який став юридичною основою релігійної толерантності Чехії і Моравії.

Папа Римський вважав чеський утраквізм еретичним вченням, насправді утраквізм мало чим відрізнявся від католицизму. Переконати папу не зміг навіть король Корони чеської Фердинанд I Габсбург. Основна різниця між двома версіями компактатного християнства полягала в наступному [9]:

1). В різних поглядах на офіційне особисте та родинне життя світських священників. Католицькі священники повинні були дотримуватись celibату і не мали права одружуватись; священники-утраквісти могли одружуватись і мали власних нащадків;

2). Неоднакова вікова межа, яка дозволяла брати участь у богослужіннях. У католиків такою межею був вік 10 років, коли дитина досягала такого розумового рівня, який дозволяв їй усвідомлювати значення прийняття причастя. За духовне життя молодих дітей відповідав хресний батько. В утраквістів брати участь в богослужіннях могли і малі діти, в тому числі і немовлята. Утраквісти в даному випадку посилались на слова Ісуса Христа: «Нехай і малі приходять до мене».

3). Як в утраквістів так і у католиків був однаковий завершальний етап богослужіння, а саме святе причастя. Добропорядний християнин повинен

був причащатися не рідше одного разу на рік. Перед причастям вірник повинен був сповідуватися у священника, виконати певну міру покарання, наприклад помолитися декілька разів, і лише після цього міг причащатися.

Таке причастя згідно компактат могло бути двох видів: «під одним» або «під обома» видами. Різні форми причастя відрізнялись і мовою літургії: в першому випадку – латинська мова, у другому – чеська.

Термін «під обома видами» є середньовічним терміном, але він вживався і пізніше. Тому, вважаємо за потрібне розшифрувати його. Термін з'явився на підставі двох дій під час утраквістичного богослужіння, коли прихожанин приймає з рук священника так звагу гостію (свячений тоненький пластівець, спечений з прісного тіста) і п'є з чаші символічний ковток вина, тобто проходить процес відображення т.т.з. святе приймання «під обома видами» (символізує «тіло і кров Христа»). Під час богослужіння у католиків символічне прийняття вина («крові Христової») обмежувалось священником, а прихожанин приймав лише свячену гостію. Ця різниця під час католицького богослужіння, показувала перевагу священника, який являється особливим посередником між вірником і Богом [1].

Схожість ідей компактатного утраквізму і католицької церкви особливо проявилась в період реформації, оскільки як утраквісти так і католики погоджувались в двох важливих принципах віровчення, які були для більшості новостворених реформаційних конфесій неприйнятими.

Першим принципом була теза про т.зв. тарисубстанціоналізм. Згідно цієї тези під час богослужіння в руках священника відбувалось чудесне перетворення внутрішньої основи гостії (хлібини) та вина на тіло і кров Христа. Цей принцип визнавав як компактатний утраквізм, так ще і Мартін Лютер, оскільки він був записаний також в Авгсбурзькій (лютеранській) конфесії від 1530 р. Більш радикальні реформаційні конфесії, а також спільнота братська даний принцип відкидали – хліб і вино, яке приймали під час богослужіння, вони вважали лише символом жертви Христа, а не як його тіло та кров.

Іншим важливим погодженням між утраквістами та католиками було розуміння значення самого священника, як основного посередника між Богом та прихожанином. Цю роль священник отримував через акт висвячення, який виконував єпископ. Тому утраквісти, які не мали власних єпископів, визнавали церковний авторитет папи та католицьких єпископів. Дві основні коронні землі Чехія та Моравія, були складовою частиною Празького католицького архієпископства [5]. Найвизначнішим католицьким прелатом в Моравії був єпископ оломовський. Посада празького архієпископа довгий час залишалась вільною. Його функції виконувала консисторія, для священників-католиків т.зв. «верхня», для священників-утраквістів т.зв. «нижня». Кафедральним храмом для католиків був столичний храм Святого Віта в Празькому замку, а для утраквістів – храм Діви Марії «біля Тину» на площі Старого міста. Кожну з консисторій очолював один або двоє адміністраторів.

* «Компактати» мають такий зміст: I. Святе Причастя має вільно надаватися під обома видами всім християнам у Богемії та Моравії, а також усім тим, хто перебуває поза їхніми межами, але сповідує віру цих країн. II. Усі смертні гріхи каратимуться та викориню-ватимуться тими, чия посада пов'язана з таким повноваженням. III. Слово Боже має вільно та правдиво проповідуватися священник-ками Божими та достойними дяконами. IV. Священик у часи закону благодаті не повинен претендувати на жодні мирські володіння.

Адміністратор верхньої консисторії мав єпископську правомочність, і якщо він був висвяченим єпископом, то мав право самостійно висвячувати католицьких священників. Із призначенням в 1561 р. празького архієпископа посаду адміністратора верхньої консисторії було ліквідовано [3].

Нижня консисторія продовжувала функціонувати в рамках всього архієпископства і управляла церквою «під обома видами». Члени консисторії як правило, були в переважній більшості священники-утраквісти найвідоміших празьких приходів, які призначались на цю посаду на основі рішення утраквістичних станів. Персональне призначення членів нижньої консисторії стало важливою складовою частиною конфесійної боротьби між утраквізмом та реформацією з самого початку поширення лютеранства в Чехії.

Самостійною церковною комунітою, в Чехії стала «Община братська», перша община була заснована в 1457 р. в м. Кунвальді Ржегором. Община братська систематично будувала власну систему підготовки священників та їх висвячення незалежно від т.зв. апостольської поступовості (повне відділення від утраквізму відбулося в 1467 р.). Община братська проживала в перших десятиліттях свого існування дуже складний організаційний та релігійний розвиток, оскільки її першопочаткова ідейна концепція повернення до первинного християнства не співпадала з реальністю. Однак яскрава внутрішня відкритість і воля в «пошуках шляху» давала можливість поступово приводити в порядок фундаментальні принципи життя братської общини. Тверду позицію в чеському суспільстві «Община братська» отримала лише в останньому десятилітті XV ст. коли завдяки зміні поглядів на участь в суспільному житті і на володіння майном, община стала доступною і для багатшого міщанського прошарку та шляхти. Діяльність общини братської в Чехії була формально заборонена т.зв. святоякубським мандатом короля Владислава Ягеллонського з 1508 р. На практиці братські общини знаходились під захистом впливових магнатів, тому їх діяльності в панських маєтках згадана заборона короля не загрожувала [8]. Однак не дивлячись на це, згаданий королівський мандат залишався дійсним, тому для існування общини братської він представляв скриту небезпеку. Найвідомішими центрами Общини братської в Чехії в першій чверті XVI ст. були міста Млада Болеслав та Литомішль.

Сілезія з точки зору церковного управління була самостійною, територіально компактною ієрархією (дінцезією) вратіславською, духовним очільником якої був вратіславський єпископ. Ця єпархія не була підпорядкована празькому архієпископству, тому що, вона входила до складу сусіднього архієпископства, очільником якого мав резиденцію в польському м. Гнезні. Межі вратіславської єпархії в основному співпадали з територією Сілезії як коронної землі. Часткові зміни кордонів окремих сілезьких князівств в середньовіччі не були суттєвими [2]. Обидві Лужиці з точки зору церковного управління були складовою частиною мішенської єпархії (дієцезії) з центром в сусідній Саксонії. На Сілезію та Лужиці компактати не поширювалися. Аж до реформації ці три коронні

землі залишались областями, в яких приходи були підпорядковані католицькій церкві.

Описана ситуація, однак, в 20-х роках XVI ст. кардинально змінилась з приходом до влади короля Фердинанда I Габсбурга. Більша частина територій, де не лише в період гуситів, але і після них вирішальним залишався вплив католицької церкви (сюди відносились території Лужить, переважна частина Сілезії, Пн. та Пн-Зх. Чехія), в епоху реформації дуже швидко підпала під вплив ідей Лютера [11]. Значний вплив тут мало мовне середовище, тому й не дивно, що швидше за все реформація поширювалась в німецькомовних областях, і богослужіння велись на німецькій мові. Ідеї Лютера спочатку отримали широку підтримку в Чехії в крушногорській області завдяки німецьким шахтарям та металургам, які переселились в район Крушних гір із сусідньої Саксонії в зв'язку із широким розвитком видобування срібла в Яхимові в 20-х роках XVI ст. Поступово реформаційні ідеї Лютера поширились на колишні католицькі німецькомовні області в Моравії, на великі королівські міста Їглава і Знаймо.

З конфесійної точки зору відбулось значне зближення чеських коронних земель. Зменшилась кількість католиків в Чехії та Моравії, оскільки лютеранську реформацію сприйняла більша частина католицького населення в прикордонних німецькомовних областях. В результаті швидкого поширення реформаційних ідей Лютера на Півночі цілі землі чеського королівства поступово переставали бути католицькими, і не лише більша частина Чехії, але і частина Моравії.

Найскладніша релігійна ситуація склалася в Сілезії, оскільки Сілезія була поділена на багато князівств, володарі яких впливали на конфесійну структуру своїх малих країн сильніше, ніж чеських король який був титулярним князем сілезьким. В 1526 р. сілезькі князі з конфесійної точки зору ділились на два табори. Прихильником «старої віри» в першу чергу був вратіславський єпископ, а із світських князів Ян Опольський який особисто просив папу про допомогу проти лютеранства, яке набирало все більшого розмаху. Першим із сілезьких територіальних князівств, де лютеранська реформація отримала перевагу, було м. Крнов, яким правив Їржі Гогенцоллерн. З Крнова реформація швидко поширилась на сусідній район Тешін, володар якого князь Казимир не робив жодних перепон поширенню церковних нововведень. Вирішальну перевагу в окрузі Тешіна лютеранська реформація отримала після 1528 р., в період правління Яна з Перштейна. Центром лютеранської реформації в Сілезії невдовзі стає князівство Легніцьке, а князь легніцький, Фрідріх Легніцький, очолює сілезьку протестантську опозицію. На протязі 30-х років помирають головні прихильники католицької церкви серед сілезьких князів: Ян Опольський (1532), Карл Мінстерберзький (1536), вратіславський єпископ Ян із Салзи та воєвода Їржі Саксонський володар князівства заганського (1539). Після їх смерті лютеранська реформація поширилась на більшу частину сілезької території.

Коли король Фердинанд I приступив до виконання своїх королівських функцій, нижня консисторія

знаходилась під впливом Гавла Цагери, який декілька разів міняв свої ідейні переконання, то підтримуючи чашників то лютеранську реформацію. Коли чеську владу очолював Ян Пашек з Врату, Гавел Цагера стає його найближчим союзником в придушенні реформації [12]. Однак після того, як король усунув Яна Пашка з політичної арени, королівський вплив на нижню консисторію значно посилюється, і 19 травня 1528 р. консисторія була формально поновлена як чашницька.

Повернувши контроль над нижньою консисторією, король Фердинанд зумів і в Чехії, так само, як і в австрійських землях, ввести заборону на функціонування новохрещенців. Чеський земельний сейм, який відбувся в 1528 р. в Чеських Будейовіцях, прийняв рішення вигнати новохрещенців з території Чехії. Багаточисельні общини новохрещенців які поселились в Чехії в першій половині 20-х років XVI ст. тікаючи від переслідування з німецьких та австрійських земель, змушені були покинути свої поселення і йти далі на схід. Значна частина з них знайшла для себе притулок в маєтках моравської шляхти, де майже ціле століття вони творили різнобарвну релігійну структуру краю.

Переслідування новохрещенців в Чехії було чи не найбільшим «успіхом» короля Фердинанд I в спробі урегулювати релігійну ситуацію в Королівстві чеському. Розмах лютеранської реформації та політична підтримка, яку реформація знаходила серед місцевих станів, стало поштовхом і для «Общини братської». В березні 1530 р. в общину вступили близько двох десятків чеських шляхтичів на чолі з багатим та впливовим шляхтичем Конрадом Країржем з Крайку (округ Млада Болеслав). Вперше з моменту свого створення і община братська почала розробляти по лютеранському взірцю офіційне визнання віри, тобто братської конфесії. Спроба легалізувати общину, яка повинна була бути підтримана саме вступом групи шляхтичів в братську

церкву, не вдалася по причині негативного ставлення до неї короля Фердинанда I. З 1532 р. общину братську очолював єпископ Ян Августа, найвідоміша особистість згаданого релігійного напрямку в першій половині XVI ст. Ян Августа мав значний вплив на розвиток общини.

Починаючи з 30-х рр. робляться спроби змінити релігійну ситуацію через прийняття нових законодавчих актів, які б узаконили відкрите визнання іншого віросповідання. В результаті неприйняття королем Фердинандом I будь яких «релігійних нововведень» чеські прихильники лютеранської реформації опинились в досить складній ситуації. Офіційно вони заявляли, що підтримують дозволені законом компактати, тобто являються прихильниками т.зв. віри «під обома видами», але насправді зміст цієї віри вони трактували на свій лад. Ця проблема знайшла своє відображення в сучасній історичній термінології, в якій обидва релігійні напрямки мають окремі назви – старочашники, які відносять себе до прихильників компактату, і новоутраквісти або прихильники віри «під обома видами», які відносять себе до реформації лютеранського типу. І лише на початку 40-х рр. чеські утраквісти досягли такого рівня консолідації, що спробували формою офіційно поданою в сейм проекту, формально змінити релігійну ситуацію [6].

Очільники чеських лютеранців спробували утворити нову земельну церкву в Чехії в 1543 р., використавши для цього складну політичну ситуацію, в якій опинився король Фердинанд I. Офіційне існування двох віросповідань і децентралізація церковного управління в Чеських землях створювали хороше підґрунтя для швидкого поширення лютеранської реформації, особливо в тих панських маєтках, власники яких формально прийшли в компактатну віру «під обома видами», однак насправді підтримували лютеранство, яке набувало швидкого поширення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Поп И. И. Эпоха революционных бурь / Иван Иванович Поп // Краткая история Чехословакии с древних времен до наших дней / Отв. ред. А. Х. Клеванский, В. В. Марьина, И. И. Поп. – Москва, 1988. – С. 70.
2. Сикст из Оттерсдорфа. Хроника событий, свершившихся в Чехии в бурный 1547 год / перевод и комментарии А. И. Виноградова, Г. П. Мельников. – Москва, 1989. – С. 95–98.
3. Bartoš F. M. Lutherovo vystoupení a Jednota bratská / František Michálec Bartoš // Reformační sborník III. – Praha, 1929. – S. 234–235.
4. Bartoš F. M. Jednota a reformatory ve sborníku Jednota bratska 1457-1957. – Praha, 1956. – S. 39.
5. Franke E. Über die Vertreibung der Bernhardiner aus Breslau, Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertum. – Schlesiens, 1907. – S. 32.
6. Odložilík O. Utrakvistická postilla z r. 1540 // Vestník Kralovstve Ceske společnosti nauk. – 1924. – S. 13.
7. Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě. – Praha, 1848. – Díl. 1, 2.
8. Molnar A. Na rozhraní věků: cesky reformace. Jan Hus, Bedřich ze Strážnice, Ivan Stojkovič, Martin Luther, Huldrych Zwingli, Jan Valvin / Amadeo Molnar. – Praha : Vyšehrad, 1985. – S. 436.
9. Rakouský pohled na otázku nástupu Ferdinanda Habsburského na český trůn v širších souvislostech celé monarchie nejnověji stručně zhodnotil Winkelbauer Thomas, Osterreichische Geschichte 1522-1699. – Wien, 2003. – Díl 1. – S. 79.
10. Janáček J. České dějiny. Doba předbělohorská. 1526-1547 / Josef Janáček. – Praha : Academia, 1968. – Kniha I. – Díl I. – S. 281.
11. Simar J. V. Knez Martin z Betlema // Cesky casopis historicky. – Praha, 1906. – № 12. – S. 38.
12. Thomson S. H. Luther and Bohemia // Archiv für Reformationsgeschichte, 44. – Berlin, 1953. – S. 53–58.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., к.і.н., професор Чорноморського державного університету імені Петра Могили; Пронь С. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.